

FANCSALI JÁNOS Erkel, Liszt, Erdély

Az Erkel-évforduló alkalmával újra hangsúlyt kapott a zeneszerző erdélyi vonatkozásainak áttekintése.

Sajnos Erkel Ferenc 1828–1834 közötti kolozsvári tartózkodása még feltáratlan, bár ottlétének életreszóló hatását ő maga is vallotta: „A mi vagyok, mindent Kolozsvárt töltött éveimnek köszönhetek. Ott műveltem ki magamat zongoraművésznek, ott tanultam legtöbbet...” Kapcsolata a kolozsvári zenei élet fontos személyiségeivel tartósan bizonyult.

Erkel Kolozsvárra érkezésekor a harmincas éveiben járó Brassai Sámuel, mint vidéken élő magyar nemes családok házitanítója, valószínűleg a téli időszakban találkozhatott a későbbi zeneszerzővel, amikor a birtokosok városi lakhelyeikre vonultak be a kinti munkák befejeztével. 1833-ban kerül teljesen Kolozsvárra mint nevelő, miközben már cikkei jelennek meg történelmi, földrajzi vagy esztétikai tárgyban.

Ez, a téli, volt ugyanakkor a színházi élet legfontosabb időszaka. Déryné kora őszi távozása után 1828-tól kevés zenés játékot láthatott a kolozsvári közönség, és ez az állapot csekély kivétellel jellemző volt Erkel ottlétének teljes időszakára. Azon feltételezés, miszerint Erkel Ferenc ezekben az években vezette volna a kolozsvári teátrum zenei előadásait, egyelőre még bizonyításra szorul. Sokkal valószínűbb, hogy szűkebb társaságban szervezett zenei együttesekben próbálhatta ki később karmesteri képességeit.

Ugyanakkor az Erkel-család fiataljai, János (1812–), József (1813–) és Rezső (1819–) mind Kolozsvárt jártak gimnáziumba, és Brassaitól tanultak zongorázni. Természeteszerű a negyedik, a legidősebb testvér Kolozsvárra kerülése az ott tapasztalt kedvező kulturális légkör ismeretében. A Gr. Csáky József családnál betöltött nevelői állás bizonyára elegendő szabadidőt hagyott Erkel Ferencnek saját képzésére, amelyre oly hálásan emlékszik majd vissza. Több magyarázat ismeretes Kolozsvárról való távozása indokaira, szerintem egyszerűen az történt, ami általában a családi tanítókkal szokott: a tanítványok időközben felnőttek, többé már nem volt szükség

oktatásukra. Ezt bizonyítja Erkel következő lépése is, azaz a Stainlein-Saalenstein család szemerédi birtokára való utazása, ahol ugyancsak tanítói állás várta. (Az 1830-ban grófi rangot nyert család később is aktív zenei életre vágyott, hisz Volkmann Róbert 1840-ben rövid ideig ugyancsak itt oktatott.) A sors szerencsés fordulata lett útközben a Nemzeti Casinóban történt fellépése, amely meghozta számára zongoraművészi elismerését, ez pedig megnyitotta számára pályájának további lehetőségeit.

Erkel Ferenc (*Canzi Ágoston könyomata, 1861*)

Később, Erkel Gyulának, Ferenc fiának esküvőjén, Gyulán, 1870 tavaszán Brassai Samu tanúként szerepelt, és ez a bensőséges kapcsolat később is folytatódott. Erkel János fiait – Jánost és Ödönt – az 1860-as években ugyancsak Brassai Samu taníttatta Kolozsvárt, majd lányának, Ágnesnek, zongorajátéka elismeréseként 1895-ben egy zongorát küldött.

Az Erkel családdal való baráti kapcsolaton túl Brassai meghatározó személyisége volt Kolozsvár zenei kultúrájának. Első esztétikai írásai, zenekritikái már 1834-ban megjelentek, majd nemcsak Bécs, hanem Lipcse, München, Berlin vonzotta, Olaszországba is eljutott. Szervezőkészsége többször készítette zenekedvelő társaságok alapítására, azok működését figyelemmel kísérése.

Mikor a tordai születésű Rigó Annát zeneakadémiai zongoratanulmányaiban támogatta, Brassai 1879–84 között többször Budapestre látogatott, és ekkor Erkel Ferencel is találkozott. Rigó Anna mellesleg Liszt Ferenc tanítványa is volt ebben az időszakban, ami ugyancsak fenntartotta a Brassai–Erkel Ferenc–Liszt Ferenc kapcsolatot.

Brassai lelkesítette Erkel a magyar nemzeti opera megalkotásában, közvetítette a *Hunyadi László* szöveggönyvét a zeneszerző felé. Mindennek gyümölcse a neki ajánlott, zongorára írt *Hattyúdal* lett 1842-ben: „...Brassai Samu barátjának ajánlá Erkel Ferencz...”

A másik, ugyancsak kiemelkedő kolozsvári muzsikusként, aki Erkel Ferencsel közeli kapcsolatban állt, a bécsi születésű Ruzitska György szerintünk a XIX. századi Erdély legfontosabb zeneszerzője. Ő ugyancsak tanítóként jutott a szilágy megyei Nagyfaluba, ahol gr. Bánffy János nevelt lányainak oktatása volt a feladata. Amikor ők a felnőttkort elérték, Ruzitska György Kolozsvárra került. A nagyfalusi időszak (1810–1817) után Erdély fővárosában zenét tanított, majd 1835-től a helybeli zeneconservatorium igazgatója lett egészen 1869-ben bekövetkezett haláláig.

Erkel első operája, a *Bátori Mária* igen népszerű nyitányának egyetlen ismert példánya (vezérkönyv és zenekari szólamok) a Ruzitska György által írott másolat, amely a kolozsvári zeneművészeti főiskola könyvtárában legutóbb VIII. 357. szám alatt volt található. Rajta olvasható Erkel Ferenc 1845. február 1-jén írott „baráti” ajánlása. E nyitányból Ruzitska 1863-ban vonósötösre, majd 1864 októberében zongora négykezes együttesre készített átíratot.

Az ő esetében kevesebb Erkelrel kapcsolatos levelezést, egyéb dokumentumot találunk, de a szakmai kölcsönös megbecsülés egyértelműen bizonyított.

Karl Filtschról, a szász csodagyermekről rengeteget írtak, főleg német nyelven, legutóbb 2008-ban Peter Szaunig erdélyi szász származású, Németországba áttelepült zongoraművész és író közölt róla háromnyelvű monográfiát. Ebből az igényes kötetből kiderül, hogy az erdélyi magyar vonatkozások még mindig ismeretlenek a német ajkú zenetörténészek számára. Tudniillik még 1992-ben e hiányzó vonatkozásokat is illusztrálva próbáltam segíteni a budapesti Magyar Zene című folyóiratban megjelent tanulmányommal. Valamivel később, de még mindig az előbb említett kötet megjelenése előtt, 2003 tavaszán *Liszt Ferenc erdélyi tanítványai* című kötetemben bővítettem az előbbi írást.

Akkori ismereteinket jóval meghaladta Ferdinand Gajewski amerikai zongoraművész és kutató 2005-től honlapján folyamatosan nyilvánossá tett Filtsch-művek és egyéb dokumentumok közlésével. Karl-t, rövid életének majd minden mozzanatában végigkísérte Josef nevű, tizenhét évvel idősebb, ugyancsak muzikális bátyja. Gajewski közli az apa, Josef Filtsch naplójából a következő részletet: „Josef, who learned from me, in his 9th year, at Klausenburg and Hermannstadt, and in his 14th year in Vienna, was called a *Wunderkind*...”

Ezek az újonnan napvilágra került kompozíciók épp Josef hagyatékából származnak, így érthető a nagyobbik testvér szerzeményeinek felsorolása is. Mi magunk, a két Filtsch-fiú folyamatos együttlétére gondolva, korábbi kötetünkben ugyanígy cselekedtünk. E két forrásból állt össze Karl Filtsch műveinek immár bővebb sora. Életében nyomtatásban megjelent szerzeményeinek sora nem bővült (zárójelben Gajewski publikálásának éve):

op. 1. *Andante et Nocturne*, Pietro Mechetti, Wien, *Anzeige in Wiener-Zeitung* No. 184. 6. Juli 1841. (2007);

op. 2. *Introduction et Variations sur un motif favori de l'opera Il Pirata de V. Bellini*, Pietro Mechetti, Wien, *Anzeige in W-Z* 247. 7. Sept. 1842. (2008);

op. 3. *Premieres pensées musicales. Romance, Barcarole, Mazurka*, Pietro Mechetti, Wien, *Anzeige W-Z* No. 314. 13. Nov. 1843. (2006);

op. 8. *Étude pour le Pianoforte*, J. Wagner, Pest (2006).

A művek ajánlásai segíteni fognak a Filtsch-testvérek társadalmi környezetének megismerésében. Az op.1. *Andante-ja* („*dediée à sa bienfaitrice*”) gr. Bánffy Dénes nevére, született b. Schilling Johannára utal, aki 1835-től kezdve minden szempontból támogatta Karl zenei fejlődését, biztosítva számára – és bátyja, Josef számára – ennek anyagi feltételeit is. Eredetileg kéziratban maradt másik művét, amelyet elhunytá után a bécsi C. Spina kiadónál jelentettek meg két más zongoradarabbal *Oeuvres posthumes* cím alatt, az *Impromptu Gesz-dúr-t* ugyancsak „*à sa bienfaitrice la Comtesse Jeanette Bánffy née Baronne de Schilling-Cohnstadt*”-nak ajánlotta.

Josef hasonlóképp cselekedett, amikor az op. 1. megjelölésű *Mélodies hongroises pour le piano* című, magyar stílusban írt öt zongoradarabja „*dédiées à Monsieur le Comte Denis Bánffy*” ajánlással jelent meg Pietro Mechetti bécsi zeneműkiadónál.

A magyar főúri társadalom más személyei ugyancsak körülvették és segítették a kis Karl-t, ő pedig műveivel köszönte meg ezt. Az op. 3. számot viselő három művet például „*À Mademoiselle Marie d'Appony*”-nak ajánlotta, Josef pedig az op. 5. alatti *L'Alouette* és *L'Hirondelle* című két zongoradarabját „*à Madame la Comtesse Jeanette Esterházy, née Comtesse Batthiány*” ajánlással adta ki. Sőt ugyanő az op. 12. *Romances sans paroles* háromrészes sorozatot „*À Madame la Comtesse Anne d'Amadei, née de Rosti*” dedikálással jelentette meg a C. Spina bécsi kiadónál.

Nem kevésbé figyeltek muzsikuskortársaikra, hisz Karl az op. 1./2. *Notturmo-t* August Mittagnak, bécsi tanárának, az op. 2 *Változatokat* S. Thalbergnek, a *B-moll Impromptu-t* pedig Alexander Dreyschocknak ajánlotta, utóbbi két muzsikuskortársa az európai zongoraművészet kiemelkedő személyisége volt. Számunkra legérdekesebb mégis az op. 8. alatti *Étude*, mert azt „*composées et dédiées à Monsieur Francois Erkel, maitre de chapelle du Théâtre Hongrois à Pest*” ajánlással a pesti Wagner József nyomdájában adták ki, Mona Ilona szerint 1845 előtt.

Erkel 1834 elején távozott Kolozsvárról, miközben Karl Filtsch ottani meghallgatásáról ugyanitt 1835. május 30. körül értesít a helybeli sajtó. A következő lehetőség találkozásukra Pesten lett volna, Karl két ott tartott hangversenye alkalmával, 1841. június 11. vagy 17. körül. Hogy mit szeretett volna jelezni Karl Filtsch Erkel Ferenc felé 1844 végén – 1845 elején ezzel a dedikálással, egyelőre nem tudjuk, miként azt sem, miként fogadta Erkel a fiatal zongoraművész ajánlását.

Legalább ilyen nehéz feladat rájönni, miért mellőzi az immár tizenötödik alkalommal Nagyszébenben megrendezett Karl Filtsch Nemzetközi Zongoraverseny ezen

etűd besorolását a legnehezebb, kötelezően választandó Filtsch-művek közé. Igaz, e zongoraverseny kezdeményezője épp Peter Szaunig, akinek gondozásában 1994–2005 között a Gehann-Musik-Verlag már kiadta az összes korábban nyomtatásban megjelent Karl Filtsch-zongoraművet – kivéve az egy op. 8.-as, Erkel Ferencnek dedikált *Etűdöt*... Ugyancsak érdekesnek tartjuk itt minden évben az op. 1. no. 1. (*Andante*) és az op. 1. no. 2. (*Notturmo*) művek kiírását az op. 2. alatt megjeleníteni.

Közben a nemrég felfedezett *Konzertstück* egyre nagyobb elismerésben részesül: 2006 nyarán az Egyesült Államokban, 2007-ben Münchenben adták elő, legutóbb ifj. Csiky Boldizsár 2009-ben Iasi-ban játszotta zenekari kísérettel.

Karl Filtsch és Liszt Ferenc kapcsolata utóbbinak Bécsben 1838. április 10–május 26. között tartott tíz hangversenye idején kezdődött. Két év múlva, 1840. január–március között Karl újra beszámolt kettejük találkozásairól, együttműködésükéről. Mindezt jóakaratóan segítette gr. Bánffy Dénesné Schilling Johanna. A grófné támogatta Lisztet az 1850-es évek végéig, mikor a zeneszerző miséjének védelmében lépett fel a bécsi társadalmi életben.

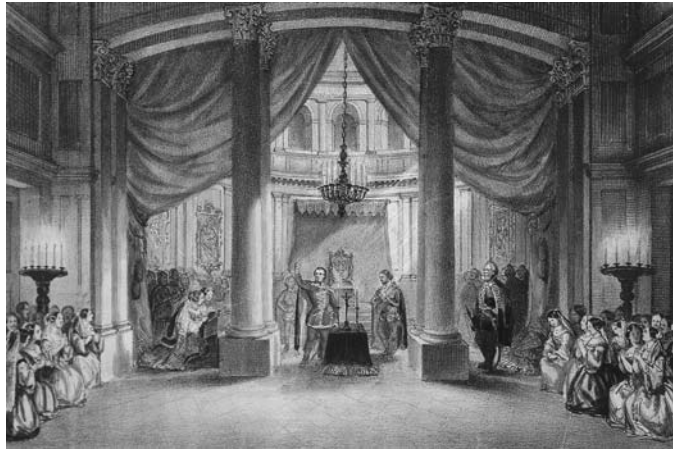
Párizsban, Chopin távozásakor, kutatásaink szerint 1842 augusztusának elejétől Liszt Ferenc vette át Karl tanítását. Ezt megerősítette több levéltöredék, amelyet épp Ferdinand Gajewski közölt: így számolt be Josef épp gr. Bánffy Jeannette (sic!) számára írott levelében: „Ich gehe morgen mit Carl zu Liszt, der sich Gegenwärtig hier befindet; vielleicht hat er die Gefälligkeit, ihm einige Stunden zu geben” (Paris, 15. Aug. 1842.). Maga Karl pár héttel később írja: „Madame R...freute sich, dass ich jetzt von Liszt Stunden nehme...” (7. Sept. 1842.), végül újra Josef tájékoztatott: „Liszt fährt fort, mit Carl ganz ausgezeichnet zufrieden zu sein und studiert ihm in diesem augenblicke seine ungarischen ein... Morgen hat Carl Stunde bei Liszt...”.

Kolozsvár, miután 1835 nyarán felfedezte, 1841 nyarán a zeneconservatorium tiszteletbeli tagjává választotta, majd 1845 nyarán, egyedülként Erdélyben, méltó módon emlékezett meg a nemrég elhunyt Karl Filtschre a helybeli lutheránus templomban augusztus 16-án Mozart *Requiem*-emlé, amelyet Ruzitska György vezényelt.

Gr. Bánffy Dénesné pedig, bizonyára férjével egyetértésben, méltó síremléket építtetett a velencei San Michele temetőbe nyugvó fiatal szász muzsikusként emlékére.

Az Erkel Ferenc-operák bemutatóján a magyar–örmény Hollósy Kornélia vitte sikerre a szoprán-szerepek szereplőit. A család Szamosújvárról származott, ekkor még Korbuly név alatt ismert tagja Bogdán Bánátban szerzett birtokot,

majd 1832-ben nemesiséget nyerve, Hollósyra változtatta családnévét. A Gertenyesen 1827-ben született Kornélia Julianna Klára temesvári iskolái után, Bécsbe ment Matteo Salvihoz, majd két évig Francesco Lamperti tanítványa volt Milánóban. Hazánkban először Temesváron lépett fel 1846-ban, és rövidesen szerződötték a pesti Nemzeti Színházban, ahol, bár megszakításokkal, de ti-

*A király esküje, jelent a Hunyadi Lászlóból
(Nemzeti Színház, 1844. január 27., Walzel Ágost litográfiája)*

zenőt éven keresztül nemcsak a francia és olasz operák, hanem Erkel majd minden operájának primadonnája volt. *A Batori Mária* 1858 januárjában történt felújítása alkalmából Erkel fuvolakíséretes kadenciát írt számára a 4. szám Cabalettájához, amely *Hollósy-Cadenz* néven ismert. *A Hunyadi Lászlót* 1844-beli bemutatása után 1847-ben újra elővették, ekkor a zeneszerző a III. felvonás végén lévő egybekelési ünnepélyhez komponálta a *Hollósy-Cabalettát*. Ezt a részletet a későbbi énekesnők nem tudták előadni, ezért áthangszerelt, rövidített változata is készült. A következő *Sarolta* és *Erzsébet* operák után a *Bánk bán* Melindájának bemutatásával Hollósy Kornélia teljesítette ki az Erkel-művek sikerét. Huszonhét alkalommal lépett fel ebben a szerepben, búcsúelőadása is ez volt 1862. július 29-én. Erkel a C-dúr áriáról így vélekedett: „Hollósy ebben a jelenetben classicus, és aki nem fog sími annak nincs érzése.”

Természetes a fentiek ismeretében a Liszt Ferencsel való ismeretség, Hollósy Kornélia budapesti szalonját ő is látogatta az 1850–60-as években. Végül az 1865. augusztus 17-én rendezett hangversenyen, amelyen a Pest-budai Hangászegylet negyedszázados fennállását ünnepelték, Hollósy Kornélia magyar dalokat énekelt nagy sikerrel, ez volt utolsó nyilvános fellépése. Liszt és akkori veje, Hans von Bülow elismeréssel hallgatták.

A fenti személyiségek felsorolt vonatkozásai semmiképp nem adnak teljes képet a címbeli témaköréről, de érdemesnek tartottuk a többszörös évfordulók vízvázlatján megemlékezni róluk.